

УДК 821.161.2-32.09 І.Франко

**«...ОДНА РІЧ МИРОНА,
ЩО НАДЗВИЧАЙНО УПОДОБАЛАСЬ ВСІМ...»
(ХУДОЖНЯ СВОЄРІДНІСТЬ ОПОВІДАННЯ
ІВАНА ФРАНКА «ЧУМА»)**

Галина ЛИШАК

*Інститут Івана Франка НАН України,
вул. Драгоманова, 18, Львів, Україна, 79005*

Розглянуто художню специфіку оповідання Івана Франка «Чума». З'ясовано генезу його сюжету, простежено історію перекладів, публікацій. Проаналізовано архітектуру, поетику оповідання (образний світ, особливості хронотопу, викладової манери, характеротворення), визначено його місце у Франковій творчості.

Ключові слова: образ, конфлікт, контраст, іронія, сагира, езуїти, римо-католицизм, православ'я.

Поява оповідання «Чума» була одним із мистецьких відгуків Івана Франка на тогочасну злободенну проблему політизації релігійних процесів на західноукраїнських теренах, що належали до Австро-Угорської та Російської імперій. Українське населення зіткнулося з нею у 1860–1880-х роках. У середовищі тамтешніх уніатів Росія державницькими методами насаджувала православ'я, а Австро-Угорщина своєю чергою, намагалася схилити їх до римо-католицизму, щоб, з одного боку, послабити вплив Російської імперії, а з іншого – асимілювати місцеве населення.

14 лютого 1886 року І. Франко у листі до Михайла Драгоманова висловив намір «виступити з чимсь, що би принципіально торкало справу релігійну і становило б протипагу всім напорам православ'я, з одного, а езуїтизму і католицизму, з другого боку» [10, т. 49, с. 27]. Першою «белетристичною ракеткою» у цій «теологічній війні» мала бути поема «на релігійну тему» про лікаря Валентія, начерк якої вже був готовий (автограф датовано груднем 1885 року). 1886 року з'явилося Франкове оповідання «Місія», написане польською, а опубліковане українською мовою в альманасі «Ватра» (Стрий, 1887. – С. 63–90). Оповідання «Чума», очевидно, було ще одним виявом цього наміру, до якого І. Франка спонукало не лише листування з М. Драгомановим, «але й самі живі факти» [10, т. 49, с. 27]. Точна дата написання «Чуми» невідома, однак можна припустити, що твір з'явився у 1886 або 1887 році. І. Франко планував створити трилогію під назвою «Чорна хмара», у якій оповідання «Місія» було б першою частиною, другою – оповідання «Чума», а третьою – незавершене оповідання «Тріумф». Письменник хотів видати її «окремою книжкою коштом українського драматичного товариства в Коломиї» [10, т. 27, с. 101] у видавничій серії «Літературно-наукова бібліотека». Однак трилогія не з'явилася друком. Свій задум автор реалізував лише частково: вивершив дві перші частини трилогії, опублікувавши їх як окремі оповідання; третя частина залишилася незавершеною.

Оповідання «Чума» вперше було надруковане польською мовою під назвою «Dżuma» в журналі «Przegląd Społeczny» (Lwów, 1887. – Roczник II. – Т. 3. – № 2. – S. 145–155 (номер перед конфіскацією) або S. 162–172 (після конфіскації); № 3. – S. 251–264). Того ж року І. Франко планував опублікувати твір в альманасі, який був присвячений 20-літньому ювілею товариства «Січ». У листі до цього товариства від 11 лютого 1887 року автор писав: «Із моїх власних праць я готов прислати Вам дещо з віршів, [...] далі *повістку* “Чума”, казку “Як русин товкся по тамтїм світі”...» [10, т. 49, с. 107]. Однак, з огляду на те, що вихід альманасу запізнився (він вийшов у Львові аж 1898 року), твір у ньому надруковано не було.

Російською мовою «Чума» з'явилася друком у журналі «Киевская старина» (1889. – Т. 25. – Кн. 5–6. – С. 400–437) за підписом Мирон. Імовірно, російський переклад твору зробив сам І. Франко з польського оригіналу. Про свій намір опублікувати твір в «Киевской старине» він згадував у листах до Михайла Драгоманова від 19 березня 1888 року («З Києва просять мене писати до “К[иевской] стар[ини]”. [...] Для дальших н-рів я думаю зладити переробку своєї новели про єзуїта “Чума”, тої, що була в “Przegląd i społeczny”») [10, т. 49, с. 151] та від 6 листопада 1888 року («Замітка, котру Ви тепер прислали (для “Киевской старини”. – Г. Л.), вже переписана і вислана буде нині або завтра враз з моєю новелою “Чума”») [10, т. 49, с. 180]). Секретар редакції журналу Гнат Житецький у листі до І. Франка від 2 (14) лютого 1889 року анонсував: «в 3-му номері буде одна річ Мирона, що надзвичайно уподобалась всім – “Чума”» (ЛЛ. – Ф. 3. – № 1607. – С. 199), проте твір вийшов друком на два номери пізніше.

22 червня 1889 року редакція журналу «Зоря» листовно звернулася до Франка з проханням надіслати їй оповідання «Чума» для публікації (лист зберігається у відділі рукописів і текстології ІЛШ. – Ф. 3. – № 1607. – С. 225). Відтак, того ж року твір було надруковано українською мовою («Зоря». – 1889. – № 13–14. – С. 209–213; № 15–16. – С. 236–243; № 17. – С. 277–278). Згодом він увійшов до антології «Вік» (К., 1902. – Т. 2. – С. 548–584) та, в автоперекладі, до збірки «Місія. Чума. Казки і сатири» (Львів, 1906. – С. 45–88). Український переклад твору для «Зорі» зробив гімназійний учитель Петро Скобельський, хоча І. Франко помилково приписував його то Олександрові Борковському (лист І. Франка до О. Борковського від 2 серпня 1889 року: «Спасибі Вам за те, що виручили мене в перекладі “Чуми”. Я коректуру переглянув і віддав у друкарню, майже нічого не змінивши» [10, т. 49, с. 215]), то Василю Щурату (лист Франка до Сергія Єфремова від 28 жовтня 1901 р.: «Цікаво б знати, відки видавець “Віку” бере текст “Чуми”? Коли з “Зорі” 1889 р., то звертаю його увагу, що се текст н е м і й, а Василя Щурата: се його переклад із “Киевской стар[ини]”. Коли треба, я готов прислати свій (досі не виданий текст), бо щуратський аж кишить москалізмами» [10, т. 50, с. 171]). Один із видавців «Віку», М. Оппоков, теж гадаючи, що переклад належить Щуратові, у листі від 1 листопада 1901 року сповістив І. Франка, що «Чума» до названої антології «дійсне взята з “Зорі”, дійсне “щуратський” переклад [...]». Багато доведеться виправляти, але треба. А взяти просто копію з Вашого тексту не можна, бо “Вік” вже по цензурі, [...] вже готовий до друку» (ЛЛ. – Ф. 3. – № 1620. – С. 311). Він просив І. Франка надіслати йому авторський переклад твору.

Ці факти прояснив В. Щурат у статті «Іван Франко в боротьбі за український правопис»: «...саме тоді, коли Франко писав свій лист [до О. Борковського. – Г. Л.], у редакції “Зорі” вже перевелася особиста зміна. Замість проф. Олександра Борковського [...] в редакцію

¹ Тут і далі виокремлення курсивом у цитатах моє. – Г. Л.

“Зорі” прийшов проф. Петро Скобельський, хоч підписуватись за редакцію почав аж у вересні, чого Франко не знав, дякуючи проф. Борковському за переклад “Чуми”. Перекладав “Чуму” не Борковський, а проф. Скобельський; він і друкував її в 13–17 чч. “Зорі”. Це я знаю, бо закінчення перекладу [...] довелося писати під диктант проф. Скобельського мені – тодішньому гімназійному учневі. Він перекладав з російської мови, на якій тоді ж появилася була “Чума” в “Киевской Старине”» [12, с. 44].

Греко-католицький священник Зиновій Флюнт у своїх спогадах про І. Франка, які він написав 1926 року, до десятиріччя смерті письменника, розповів про джерела сюжету «Чуми». Він змалював побут І. Франка в селі Дидьовій (колись Турчанського повіту Самбірського округу; тепер на цьому місці українсько-польський кордон), у садибі свого швагра, о. Івана Кузева, де письменник не раз гостював: «Франко цинив Кузева за його гостинність та за преінтересний дар оповідання. Не одну річ написав Франко на канві його оповідань. *Оповідання “Чума” обробив поет з його розповідей про гірського пароха Матковського*» [9, с. 706].

Хоча І. Франко кваліфікував жанр свого твору як новелу, на наш погляд, це оповідання, написане в реалістичній манері з елементами ідилії (гармонійне співіснування о. Чимчикевича з природою і громадою), сатири (зображення патера Гаудентія, його релігійної «місії»). Поєднання у творі різних стильових домінант є одним зі засобів вираження «полюсів» конфлікту.

Оповідання належить до циклу Франкових творів, у яких зображено «життя та діяльність представників різних верств і станів суспільства» [4, с. 18], зокрема інтелігенції. У «Чумі» продовжується сюжетна лінія, яка бере свій початок у Франковому оповіданні «Місія». Головним персонажем «Чуми», як і «Місії», є патер Гаудентій, член римо-католицького чернечого ордену єзуїтів, який після невдалого «місіонерського походу сам на сам» до Люблінської губернії для католицької пропаганди серед тамошніх уніатів» [10, т. 16, с. 302] розпочинає нову «місію» – цим разом у село Товстохлопи. Там він має намір проповідувати серед селян-уніатів, виховувати в них «релігійний католицький дух» [10, т. 16, с. 309], а їхнього пароха, отця Чимчикевича, навертати «ласкою, піддобрювати [...] всякими спокійними способами і звільна» перетворювати на свій «знаряд» [10, т. 16, с. 310]. За задумом патера Гаудентія, успішне втілення цього плану в Товстохлопах, а згодом і в інших селах, дасть змогу в майбутньому поширити вплив римо-католицької церкви «на той бік пограничної черти» [10, т. 16, с. 305], на терени православної Росії, та здобути «могучу підйому для дальшої боротьби зі Сходом» [10, т. 16, с. 307].

Основним принципом сюжетобудови в оповіданні є конфлікт. Протиборство поглядів, інтересів, світоглядів, ідей втілено переважно в діалогах-зіткненнях між патером Гаудентієм, з одного боку, та пріором (настоятелем) тернопільського монастиря, о. Чимчикевичем, з іншого. На думку Миколи Легкого, твір «з легкістю можна назвати оповіданням ідей», оскільки «його сюжет розгортається навколо боротьби ідей, що надає йому поліфонічного характеру» [5, с. 101]. Важливу сюжетотвірну роль у ньому відіграє прийом перипетії: несподіване розтаємнення патера Гаудентія як шпигуна в тернопільському монастирі, його раптове вторгнення в розмірений, усталений побут товстохлопської парафії мотивують подальшу дію. Загалом темп розгортання сюжету є помірним, а композиція відкритою: патер Гаудентій від’їжджає з Товстохлоп з наміром повернутися туди через тиждень, «уступає сим разом, в надії, що другим разом тим повніше осягне побіду» [10, т. 16, с. 334].

«Чума» складається з чотирьох розділів, різних за обсягом, хоча за фабулою її умовно можна поділити на три частини. У першому, другому розділах зображено побут патера

Гаудентія в тернопільському монастирі, у третьому – його перебування в обійсті о. Чимчикевича, в четвертому – невдалу спробу патера Гаудентія «казання казати» [10, т. 16, с. 326] перед товстохлопською громадою. Події подано від третьоособового «динамічного» наратора. Він «характеризується частою зміною власних часово-просторових позицій», а «розповідь будується в нього завдяки різним способам розгортання викладу» [5, с. 101]. У перших двох розділах позиція наратора є то нейтральною, то втіленою у свідомість пріора. За допомогою цієї нараційної стратегії передано подвійну мотивацію подорожі патера Гаудентія до Товстохлоп: як практичне втілення ідейної настанови «місіонера» «*Orientem esse convertendum*» (з лат.: «Схід має бути навернений [на католицьку віру]») і як наслідок наполегливих зусиль пріора позбутися патера Гаудентія, шпигуна та наклепника, з монастиря. У наступних розділах позиція наратора є нейтральною, статичною. Він уміло грається з читачем, «тримає» його увагу. Третій розділ обірвано на найцікавішому місці, в мить, коли о. Чимчикевич раптом здогадується, як «охоронити» себе і парафіян від зазіхань єзуїта. «Нову думку», що нараз «блиснула в його голові» [10, т. 16, с. 330], оприявлено вже у четвертому, завершальному, розділі. Серед способів подачі викладу трапляється невласне пряма мова («Патер непохитно зносив сю загальну неприхильність до нього братії, але все-таки видко було, що вона дуже живо допікала йому [...]. *Адже ж він не робив нічогосінько протизаконного! Адже ж, хто знає, може й кождий із братії преспокійно робив те саме!*» [10, т. 16, с. 312]), елементи оповідності («А хороші й голосні ті дзвони на товстохлопській дзвіниці! *Розповідають*, що вилито їх із колишніх козацьких гармат, що тут були затоплені в болотах по якійсь битві, а пізніше віднайшли їх мужики. Хороші, голосні дзвони!» [10, т. 16, с. 333]).

Оповідання «Місія», що передувало «Чумі», завершується словами: «...патер поїхав до Тернополя, де в конвенті свого закону зробив справоздання з своєї місії і вислав до Рима, ждучи відтам дальших приказів» [10, т. 16, с. 299]. Події в «Чумі» розгортаються, коли «минуло вже більше як чотири роки» [10, т. 16, с. 301] з моменту приїзду патера Гаудентія в «тернопільський конвент». Тривалість фабули – трохи більше місяця: місяць у тернопільському монастирі, півдня в дорозі з Тернополя до Товстохлоп, близько доби в Товстохлопах та «містечку», куди патер Гаудентій вирушив за дозволом до старости. Лінеарний виклад подій перемережано ретроспективними відступами, які динамізують розгортання сюжету. З певної часової дистанції викладено короткі біографії персонажів: патера Гаудентія – у роздумах пріора, о. Чимчикевича – у самохарактеристиці.

Історичні реалії подано ретроспективно. Вони епізодично вмонтовані в біографії патера Гаудентія («*В р. 1847 тарнівський єпископ Войтарович* (реальна історична постать; Юзеф Войтарович – єпископ тарнівської єпархії у 1840–1850. – Г. Л.) узяв його до себе на виховання»; «по кількох літах сам генерал єзуїтського закону Беккс (генерал ордену єзуїтів Петер-Ян Бекс (1795–1887). – Г. Л.) вислав його на місію до Люблінської губернії» [10, т. 16, с. 302]), о. Чимчикевича («*Святився я тоді, як Наполеона били – під Ватерлоо чи де там! То кілька тому буде? Здається, в 1815 було? А? Славний час був, reverendissime. Не дай боже дожити другого такого!*» [10, т. 16, с. 318]). Подекуди історія набуває ознак легенди, як у розповіді про дзвони на товстохлопській дзвіниці: «*Розповідають*, що вилито їх із колишніх козацьких гармат, що тут були затоплені в болотах по якійсь битві, а пізніше віднайшли їх мужики» [10, т. 16, с. 333]. Іноді вона є художньою умовністю, виконує сюжетотворчу роль, як, наприклад, відомості про «страшну пошесть», чуму, що вибухнула в Товстохлопах сто літ тому, і згадку про яку о. Чимчикевич задокументував у «більше чим трьохсотлітній

літописі» [10, т. 16, с. 330] села. Елементи історизму в оповіданні не лише створюють ілюзію достовірності подій, а й дають змогу приблизно визначити час зображуваного. Це – 1870 рік.

Події відбуваються спершу в єзуїтському монастирі, у Тернополі, а згодом – у вигаданому селі Товстохлопи, яке, за сюжетом, мало бути розташоване між Тернополем та Підкаменем (сmt. Бродівського р-ну Львівської обл.). Простір тернопільського монастиря окреслено мало. Принагідно, без детальнішого опису, згадано келію пріора, монастирський сад, їдальню. Натомість, простір села виведено ширше. Зі слів патера Гаудентія, Товстохлопи «славні, нема що й казати [...]. Проїжджаєш – аж очі радуються. Поля оброблені, сади, огороди, хати нові, худобинка сита і гладка, всюди видно достаток і благодать божу...» [10, т. 16, с. 319]. З-поміж топосів (Покутний ліс, «громадська радниця, читальня і шпихлір» [10, т. 16, с. 315–316], церква, дзвіниця, цвинтар), автор особливу увагу приділив оселі о. Чимчикевича. Спершу її описано лапідарно, зі спогадів патера Гаудентія: «Живе він (Чимчикевич. – Г. Л.) в бідній хлопській хатчині, старій і перекривленій» [10, т. 16, с. 315]. Згодом цю характеристику розширено, збагачено інтер'єром: «Світличка невеличка, чиста і попросту обставлена дерев'яними меблями; дерев'яне ліжко в куті, прикрите старосвітським ліжником сільської, але дуже красної роботи, збоку *столік*, завалений метрикальними книгами в міцній шкіряній оправі, на котрій, насупір загальному сільському звичаєві, не було видно ані одної порошоки; в другім куті *невеличка* за склом *шафка* з книжками, а на стіні під старосвітським образом св. Миколая висів круглий і великий, як возове колесо, вівсяний вінець, переплетений гілками калини. Посеред світлиці стояв великий, чотиригранний дубовий стіл, накритий мережаною скатертю, а на ньому в дерев'яній мисці лежали тільки що вирізані золотисто-буруштинові крижки меду і *заповнювали всю світлицю сильним медовим запахом*» [10, т. 16, с. 317–318]. В описі «світлички» помітно елементи імпресіоністичної поетики (відчуття, запахи). Текст рясніє пестливими словами, у ньому виразно відчувається позитивне авторське ставлення. Інтер'єр не лише витворює локальний, етнокультурний, колорит, а й відзеркалює характер, життєву філософію мешканця «світлички», зглиблює його характеристику як скромного, убогого, мудрого провідника, що живе поряд зі селянами, як рівний з рівними, працює «в однім ряді» з ними і для них.

Характерною особливістю поетики твору є те, що в зображенні основних персонажів (патера Гаудентія, пріора, о. Чимчикевича) переважають не розгорнуті портретні чи психологічні характеристики, а влучні промовисті деталі поведінки («З *низьким, пересадно покірливим поклоном* увійшов член конвенту, патер Гаудентій» [10, т. 16, с. 300]), інтонації («– А так, ваші думки! – з *якимсь насмішливим відтінком у голосі* сказав пріор» [10, т. 16, с. 300]), міміки («*Тонкий іронічний усміх* пробіг по лиці патера Гаудентія» [10, т. 16, с. 303]), які оприявнюються найчастіше в діалогах. Іноді їх показано з позиції наратора, а іноді – крізь призму бачення іншого персонажа. Побіч основних постатей, побіжно виведено середовище ченців, селян. У зображенні персонажів також відчувається ставлення автора. У випадку патера Гаудентія, пріора воно іронічне, подекуди сатиричне («Пріор справді аж увесь прояснився і розрадувався, – таким простим, логічним і величним показався йому план, придуманий патером Гаудентієм. Все, чого не могли доклати Йосафат Кунцевич, Вельямін Рутський, Шептицький, Рилло і другі об'єдинителі обряду, [...] все се являлось тепер таким легким і близьким, [...] що проходило тільки дивуватися, як се досі ніхто не попав на такі вірні і явні сліди» [10, т. 16, с. 310]), в епізодах з о. Чимчикевичем – прихильне, схвальне, іноді співчутливе («Голос старця урвався від зворушення, і дві грубі сльози покотилися по його зів'ялих, поморщених щоках» [10, т. 16, с. 322]).

Образ патера Гаудентія в «Чумі», як і в «Місії», є статичним. Непрактичність, доктринерство, нетерпимість до відмінних поглядів – усі ці визначальні для характеру персонажа риси зображено, висміяно в обох творах. Окрім того, в «Чумі» оприявлено й інші «чесноти» «місіонера» – хитрість, злопам'ятність, схильність до наклепництва, інтриг. Фанатична наполегливість, з якою патер Гаудентій намагається повернути товстохлопську громаду уніатів до світла правдивої католицької віри, сусідить у нього з байдужістю до реальних духовних потреб вірян, які не потребують навернення, адже «живуть по-божому» [10, т. 16, с. 323] («Не кради, не пий, не проклинай, не бий, другому в біді допомагай!...» [10, т. 16, с. 324]). Як наслідок, «за десять літ з [...] села ніхто в криміналі не сидів», «від 30 літ ані одного жида у себе не маємо» [10, т. 16, с. 324]. У той же час патер Гаудентій в ролі апіорного «судії» («– ...Противно, бог уже тепер простер над вами свою руку, посилає вам віщунів свого гніву, і горе вам, коли завчасу не покається і не вернете на шлях правди! (абз. – Г. Л.) При цих словах патер встав мимоволі і простяг праву руку наперед. Лице його сяяло, очі блищали, на чолі і устах нависала *строгість розгніваного судії*» [10, т. 16, с. 325]) насамперед дбає про «повагу церкви», «котрій дана власть навчати і вказувати стежки господні» [10, т. 16, с. 322].

Патер Гаудентій в оповіданні є речником погляду на Берестейську унію, проголошену 1596 року, як на «ростину без коріння», яка «від православія відстала, а до католицтва не пристала» [10, т. 16, с. 307]. На думку персонажа, «чи може бути чого більш безглузлого від того домагання якоїсь автономії, якоїсь народної церкви з боку уніатів! [...] Автономія, нейтральність в часі боротьби – се ж те саме, що зрада. Ось чому ми поперед усього повинні викоренити всі ті автономічні забаганки, утвердити католицизм *sans phrase* (без застережень. – Г. Л.)» [10, т. 16, с. 307]. Цей погляд мотивований більшою мірою геополітичними, аніж духовними інтересами римо-католицької церкви поширити свій вплив на схід. Тому ідея, пропагатором якої є патер Гаудентій, в оповіданні негативно маркована, оскільки суперечить толерантному міжконфесійному ставленню та українським національним інтересам. Питання церковної унії І. Франко розглянув також у статтях «Дві унії (Образок з історії Русі при кінці XVI віку)» (опубліковано у виданні «Буковинський альманах на рік 1891». Чернівці, 1890. – С. 34–39), «Z dziejów synodu brzeskiego 1596 r.» (журнал «Kwartalnik Historyczny». – Lwów, 1895. – Roczn. 9. – С. 1–22).

Конфлікти, розташування персонажів у «Чумі» змодельовано бінарно: спершу показано зіткнення патера Гаудентія з пріором, а згодом – його протистояння з о. Чимчикевичем. В обох випадках патер Гаудентій діє з ідейних міркувань, «зовсім в дусі правил єзуїтського закону» [10, т. 16, с. 304]. Мотиви пріора є морально-етичними («Він почував якийсь обридження і ненависть до того приниженого лицеміра і донощика» [10, т. 16, с. 304]), меркантильними (хвилюється, що «новий напрям в діяльності закону [...] мусив змести його, як змів відісланих до Тіролю фратрів» [10, т. 16, с. 303]). Патер Гаудентій і пріор використовують один проти одного маскування, щоб приховати емоції і досягти необхідної мети. У словесні сутички між персонажами вмонтовано латиномовні репліки (Гаудентій: «Non mihi, clarissime, sed ad majorem gloriam nominis Jesu (Не мені, найясніший, але для більшої слави Ісуса. – Г. Л.)»), які відтворюють специфіку церковного середовища. Уведені між антагоністами звертання «clarissime» (з лат. «найясніший»), «reverendissime» (з лат. «вельмишановний») сатирично забарвлені.

Протистояння між патером Гаудентієм та о. Чимчикевичем побудоване на контрасті ідей, світоглядів персонажів. Діяльність патера Гаудентія спрямована не на благо людей,

а на зміцнення впливу церкви. Вона – доктринерська, а доктрина, за І. Франком, «се формула, супроти якої уступають на задній план живі люди й живі інтереси» [10, т. 45, с. 402] («Одвертий лист до гал[ицької] української молодезі»; опубліковано 1905 року). Відтак, не випадково обидві «місії» патера Гаудентія (в оповіданнях «Місія» і «Чума») зазнають поразки. Їм протиставлено людинолюбне, життєрадісне поступування о. Чимчикевича, який власним прикладом «вчить, не проповідує» [10, т. 16, с. 324], провадить парафіян шляхом постійного морального вдосконалення, дбає про їхню освіту, пильнує небезпек («Чую, що там жид до вас підсусіджується, орендувати хоче, чи що... Ге, старшина? Пам'ятайте собі, що як тільки мені впустите жида до села, то я й бачити вас більше не хочу! Ані чути про вас не хочу, не то що!») [10, т. 16, с. 315]), показує, як пустопаш, «Неужиток», можна перетворити на плодючі сади («А отсе я на сповіді, замість звичайної покути [...] зачав кождому завдавати таку покуту, щоб зразу коло своєї хати, а далі й на тій пустопаші засадив або защепив одно овочеве деревце, а за тяжчий гріх, то й кілька. Ну, через 50 літ і ліс виріс, і все село обсадили, де тільки було яке вільне місце» [10, т. 16, с. 324–325]). Діяльність о. Чимчикевича спрямована на Людину, на втамування її духовних і матеріальних потреб. Вибір прізвища персонажа не є випадковим. На думку Ростислава Чопика, Чимчикевич «нікуди не поспішає, бо нікуди не йде. Він – “на місці”. Звільна і без особливих напруг “чимчикує” циклічний ритм патріархального українського села, що взорується на отця Чимчикевича. Патер же упродовж обох творів диптиха («Місії» і «Чуми». – Г. Л.) верстає дороги. Він постійно заведений, цілеспрямований – “лінійний”. Саме в образі єзуїта (котрого аж ніяк не шкода) Франко дає собі волю не лише засудити, але й саркастично висміяти “прямоїдучість” і “доктринальність”, яких чимдуж бажає позбутися» [11, с. 111]. Мовлення о. Чимчикевича індивідуалізоване: йому притаманні елементи фольклоризму («Попелом, попелом ноги посипати таким рідким гостям!» [10, т. 16, с. 317], «Як хто вміє, так і піє» [10, т. 16, с. 326]), раз у раз повторювані питання («Чи як ви думаете, га?», «Чи так я говорю, а?» [10, т. 16, с. 319]). Іноді в репліках персонажа трапляється характерне для церковного середовища латиномовне звертання «reverendissime». Те, що Чимчикевич розмовляє «усе по-своєму, по-руськи, а єзуїт якнайдобірнішою польщиною, пильно вистерігаючись, щоб ані разу не осквернити свого язика руським словом» [10, т. 16, с. 318], не лише підкреслює контраст між персонажами, а й виявляє дистанцію між патером Гаудентієм та культурним простором, у якому той перебуває. Образ о. Чимчикевича поповнює галерею чудових персонажів-священиків у Франковій творчості, серед яких ієрей Памфілій з поеми «Святий Валентій» («Що був письменний, правий, добродушний» [10, т. 4, с. 35]; «Ніколи мученицького вінця / Він не бажав; що боже – радо богу, / Але що людське – людям признавав» [10, т. 4, с. 36]), старий священик з поеми «Панські жарти» («А панотець мов батько всім, / Сього впімене, того наставить, / Як що робить, як ділом править» [10, т. 2, с. 25]).

У зіткненні патера Гаудентія й о. Чимчикевича автор на боці останнього. Він солідарний з його ідеєю: «Треба тільки, щоб чоловік доложив старунку до всього, що робить, – щоб душу свою вложив у діло: тоді й діло буде з душею, – живе» [10, т. 16, с. 321]. Кульмінацією є момент, де зображено, як о. Чимчикевич «перемудрив ученого єзуїта» [6, с. 1054]. Патеру Гаудентію так і не вдалося «проповідати» [10, т. 16, с. 327] перед селянами, адже, поки він стояв під палючим сонцем, за ініціативою о. Чимчикевича «до самого вечора дзвонили невгавачи» дзвони на спомин про «триста вісімдесят душ» [10, т. 16, с. 332], які загинули в Товстохлопах від чуми сто літ тому. Кульмінаційний момент підсилено засобами казкової поезики: «Доброї півгодини тягнувсь акафіст; а як вимучився за той час патер на своїм

кам'янім амвоні на сонячній скварі, *того ні пером описати, ні в казці розказати*» [10, т. 16, с. 331]. Вони збагачують оповідну манеру, поглиблюють комічне враження, є однією з форм сатиричного зображення постаті патера Гаудентія та його «місії».

Заголовок, специфіка розгортання сюжету в оповіданні є складовими семантичного типу композиції, що реалізується навколо «сокола» – образу-символу чуми. «Рух сюжету, що розпочинається від заданої в заголовку системи координат, відбувається у напрямку від переносного значення “сокола” (чума – експансія римського католицизму на Схід до прямого» [5, с. 102]. В останньому розділі ці значення поєднано. Католицьку експансію символізує ще один, синонімічний, образ – чорної хмари, за яким названо трилогію. Його значення, як і значення образу «чуми», автор розшифрував через роздуми о. Чимчикевича: «Не на мене одного гострять зуби ті езуїти [...]. Находить на нас *чорна хмара* з заходу, грізна, озброєна просвітою, хитрощами, інтригою, протекціями і всякими мудрими штуками. [...] Находить *велика пошесть, страшна чума*, котра може змести нас з лиця землі, як вода злизує мул» [10, т. 16, с. 329].

Отже, в оповіданні «Чума» порушено проблему політизації релігійних процесів на західноукраїнських теренах, які на той час були в складі Австро-Угорської та Російської імперій. Вістря іронії, сатири спрямовано у творі не проти католицизму як конфесії чи віросповідання, а «проти нехтування і нівечення народності, чи то українсько-руської, чи польської» [10, т. 16, с. 271–272], проти трансгресивних методів католицької експансії, яка, без огляду на національні, культурні особливості корінного населення, мала на меті поширити свій вплив на схід. Цю проблему І. Франко осмислював і в статтях «Католицький панславизм» (журнал «Світ». – 1881. – Ч. 7. – С. 136–138), «Воскресеніє чи погребеніє» (газета «Діло». – 1884. – № 16. – С. 1; № 17. – С. 1–2; № 18. – С. 1–2; № 20. – С. 2; № 21. – С. 1–2), окремих дописах у рубриці «Z Czerwonej Rusi» (журнал «Prawda». Warszawa, 1884. – № 19. – С. 220–221; № 21. – С. 245–246). В оповіданні «Чума» втілено також проблематику міжконфесійних взаємин, релігійної толерантності, фанатизму, суспільної, морально-етичної ролі й обов'язків духовного ватажка в житті громади, взаємин духовенства та народу. Художня майстерність, з якою І. Франко відгукнувся на вияви тогочасних релігійних проблем, тонке відчуття глибини цих проблем, яскрава дотепність, роблять цей твір цікавим, актуальним, таким, що може справді «уподобатися» й нині.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Боднар В. Рецептивна стратегія та особливості нарації малої епічної прози (оповідання І. Франка «Місія», «Чума») / Віра Боднар // Наративні виміри літератури : матеріали міжнародної конференції з наратології. Тернопіль, Україна, 23–24 жовтня 2003 р. – Тернопіль, 2005. – С. 155–159.
2. Єфремов С. Співєць боротьби і контрастів. Спроба літературної біографії й характеристики Івана Франка / Сергій Єфремов. – К. : Вік, 1913. – 208 с.
3. Іван Франко: Бібліографія творів (1874–1964) / склав М. О. Мороз. – К. : Наукова думка, 1966. – 447 с.
4. Легкий М. Проза Івана Франка: проблеми класифікації / Микола Легкий // Вісник Львівського університету. – Львів : ЛНУ, 2011. – С. 15–20. – (Серія філологічна: Франкознавство ; вип. 55).
5. Легкий М. Форми художнього викладу в малій прозі Івана Франка / Микола Легкий. – Львів, 1999. – 160 с.
6. Огоновський О. Історія літератури руської / Омелян Огоновський. – Львів, 1893. – Част. 3. – Від. 2.

7. Приліпко І. Специфіка зображення релігійних проблем, образів католицького та уніатського духовенства у творах І. Франка «Місія» й «Чума» / Ірина Приліпко // Література. Фольклор. Проблеми поетики : зб. наук. праць. – К., 2012. – Вип. 36. – С. 226–235.
8. Спис творів Івана Франка з додатком статей про нього і рецензій на його писання / уложив В. Дорошенко. – Львів, 1918. – Вип. 1 (Ч. 1–2044). – 80 с.
9. Флюнт З. Мої спогади про д-ра Івана Франка / Зиновій Флюнт // Спогади про Івана Франка / уряд. М. Гнатюк. – Львів, 2011. – С. 705–706.
10. Франко І. Зібрання творів : у 50 т. / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1976–1986.
11. Чопик Р. Ессе Номо: Добра звістка від Івана Франка / Ростислав Чопик. – Львів, 2002. – 232 с.
12. Щурат В. Іван Франко в боротьбі за український правопис / Василь Щурат // Література і мистецтво. – Львів, 1941. – № 5. – С. 44.
13. Ярема Я. Хронологія життя і творчості Івана Франка / Яким Ярема. – Л., 2006. – 240 с.

Стаття надійшла до редакції 20.10.2014

Прийнята до друку 27.10.2014

**«... ONE THING BY MYRON, WHICH EVERYONE ADMIRES»
(LITERARY UNIQUENESS OF THE STORY «CHUMA»
«THE PLAGUE» BY IVAN FRANKO)**

Halyna LYSHAK

*National Academy of Sciences of Ukraine, Ivan Franko Institute,
18, Drahomanov Str., Lviv, Ukraine, 79005*

The article deals with the literary uniqueness of the story «Chuma» «The Plague» by Ivan Franko. The author identifies the origin of the plot, traces the history of translations and publications of the story. An analysis of the architectonics and poetics of «Chuma» (imagery, features of time-space, manner of narration, creation of characters) is provided and the place of this story in Franko's legacy is determined.

It has been remarked that «Chuma» tackles the issue of politization of religious processes in the west of Ukraine, which at that time was part of Austro-Hungarian and Russian empires. The irony and satire in the story are not aimed against Catholicism as a confession or belief but against neglecting and ruination of the nation, and against transgressive methods of Catholic expansion, which disrespected national and cultural peculiarities of autochthonous population and aimed at expanding the Catholic influence to the east. The story also highlights the issue of interconfessional relationships, religious tolerance, fanaticism, social and moral-ethical role and obligations of a spiritual leader in the community life, and relationships between the clergy and the people. Franko demonstrated superb literary craftsmanship in highlighting religious problems of that time, an acute perception of the profundity of those issues and outstanding wittiness, which altogether contribute to the readability and topicality of the story.

Keywords: image, conflict, contrast, irony, satire, Jesuits, Roman Catholicism, Orthodoxy.